

نوشته: **لیلا مرتضایی**

**کلیدواژه ها:** مراکز مدارک/ کتابخانه های تخصصی/ بررسی آماری/ توان اطلاعاتی/ ایران

**چکیده:** وضعیت مراکز مدارک و کتابخانه های تخصصی ایران، از جهت استفاده از نیروی متخصص، روشهای جدید ذخیره و بازیابی اطلاعات و تجهیزات مورد بررسی قرار گرفته و مشکلات و پیشنهادات آنها در پایان مقاله درج شده است.

**مقدمه**

نقش اطلاعات علمی و فنی در توسعه اقتصادی و اجتماعی از چنان اهمیتی برخوردار است که، نه تنها برای جامعه کتابداری و اطلاع‌رسانی جزو بدیهیات به شمار می‌آید، بلکه بسیاری از تصمیم‌گیران نیز، به اهمیت موضوع آگاه‌اند. لیکن با این وصف، باید اذعان داشت که سیاستگذاران و برنامه‌ریزان کشور، تاکنون این پشتوانه قوی را در تصمیم‌گیریها و برنامه‌ریزیها، چنانکه باید و شاید مورد اعتنا قرار نداده و یا آن را کلاً نادیده گرفته‌اند. بر اثر آن، تلاشهای کتابداران و اطلاع‌رسانان برای کسب جایگاهی مناسب، درصد برنامه‌های توسعه به منظور ایجاد ساختار اطلاعاتی منسجم، به نحوی که کلیه نهادهای اطلاع‌رسانی موجود را با یک برنامه بلندمدت به یکدیگر مرتبط سازد، بی‌نتیجه مانده است.

امروزه در کشورهای پیشرفته جهان، اطلاعات و شبکه‌های اطلاع‌رسانی، چنان اهمیت یافته‌اند که از ضروریات حتمی و اجتناب‌ناپذیر به شمار می‌آیند. اما وضع در کشورهای جهان سوم، به گونه‌ای دیگر است. در این کشورها، از جمله ایران هنوز به اطلاعات، به عنوان یک منبع و پشتوانه قوی در توسعه برنامه‌های ملی توجه کافی مبذول نمی‌شود. ناگفته پیداست که در تصمیم‌گیریها، برنامه‌ریزیها و تحقیقات، دسترسی به دامنه وسیعی از اطلاعات سازمان یافته حائز اهمیت است، تا با انتخاب معقول نتایج مطلوب حاصل شود. حال اگر به دلیل عدم وجود نظام اطلاعاتی متشکل، نتوان به اطلاعات موجود دست یافت، بالطبع کارایی اطلاعات ذخیره شده پراکنده، بسیار ناچیز خواهد بود.

با در نظر گرفتن نکات فوق، ایجاد شبکه اطلاع‌رسانی باید در کانون توجه دولت قرار گیرد. در انجام این مهم، نخستین گام شناخت همه جانبه توان واحدهای اطلاعاتی کشور است، تا اولاً برنامه‌ریزی با توجه به امکانات و تواناییهای بالفعل و بالقوه آنها صورت پذیرد و ثانیاً برای رفع نقائص و مشکلات موجود، در مرحله اول برنامه، پیش‌بینیهای لازم به عمل آید.

نکته دیگر آن است که، برنامه باید از قدرت انعطاف‌پذیری برخوردار بوده به نحوی که بتواند پاسخگوی شرایط متغیر جامعه باشد. ارزیابی و بررسی گاه به گاه شبکه، باید در دستور کار نظام قرار گیرد، تا ناهماهنگیها و اشتباعات احتمالی پیش از آنکه مشکل آفرین شوند، در مراحل اولیه شناخته و برطرف گردند. به موازات این فعالیتها مراکز هماهنگ کننده باید، با تهیه و تدوین مقررات، دستورالعملها و استانداردهای لازم، دست اندرکاران را در انجام بهتر امور راهنمایی کنند. یادآوری این مطلب، شاید خالی از فایده نباشد که، تکامل هر نظام مستلزم وجود دائم نیروهای آزموده و کافی جهت اداره آن نظام است. هر نظام باید بتواند نیروی مورد نیاز خود را در تمام سطوح تربیت کند.

امید است، تشکیل شبکه اطلاع‌رسانی ایران با همکاری نیروهای مجرب و کارآزموده و بر اساس اطلاعات کافی و صحیح انجام گیرد. گزارش حاضر که بررسی توان واحدهای اطلاعاتی کشور است، با توجه به چنین نگرشی تهیه گردید.

درباره وضعیت کتابخانه‌ها و مراکز مدارک ایران، صحبت بسیار شده و می‌شود و هر بار از دیدگاهی مورد بررسی قرار می‌گیرند. برخی، کتابخانه‌ها را از جهت ساختمان، نور، فضا و وسایل ارزیابی می‌کنند. متخصصانی میزان مجموعه و خدمات فنی کتابخانه‌ها را مد نظر دارند. بعضی عملکرد کتابخانه‌ها را در طول زمان و با توجه به فراز و نشیبهای که داشته‌اند بررسی می‌نمایند. هر یک از این گونه بررسیها، روشننگر پاره‌ای از مسائل بوده و خواهد بود. در بررسی حاضر، توجه بیشتر به خدمات اطلاعاتی و استفاده از روشهای جدید در ذخیره و بازیابی اطلاعات معطوف گردیده و اطلاعاتی مانند مساحت زیر بنا، تعداد میز و صندلی مطالعه و نظایر آن منظور نشده است.

نکته دوم اینکه، این بررسی یک مطالعه کمی از وضعیت مراکز مدارک، کتابخانه‌های تخصصی و دانشگاهی ایران است که در قالب آمار و ارقام ارائه می‌شود. بررسی کیفی نیازمند مجال بیشتر، ارزیابی حضوری و پرسشهای دیگر است.

**پیشینه**

طرح "بررسی وضعیت اطلاع‌رسانی در ایران" که این مقاله عصاره آن است در زمستان ۱۳۶۹ آغاز شد. ابتدا پرسشنامه‌هایی

که در گذشته برای کتابخانه‌ها طراحی شده بود و همچنین پرسشنامه‌های دریافتی از سازمان‌های بین‌المللی و ملی خارج از کشور، مورد مطالعه قرار گرفت. تا پرسشنامه‌ای مناسب برای این بررسی تنظیم گردد (ص ۲-۶). سپس سعی شد فهرست جامعی از نام و نشانی موسسات، مراکز مدارک و کتابخانه‌های تخصصی و دانشگاهی تهیه شود. اولین دسته از پرسشنامه‌ها، در اسفند ۱۳۶۹ و بقیه در فروردین و اردیبهشت ۱۳۷۰ توزیع گردید. پیگیری در دو نوبت، در آغاز و پایان تابستان، صورت گرفت. در این مدت، تعدادی از موسسات اعلام داشتند که کتابخانه ندارند. برخی از دانشکده‌ها اطلاع دادند که کتابخانه مرکزی کل امور سفارس، تهیه و آماده‌سازی مواد و حتی در مواردی سرویسدهی را به عهده دارد و کتابخانه دانشکده در حد یک اتاق با چند قفسه از جزوهای آموزشی خلاصه شده است و قادر به پاسخگویی به پرسشنامه "بررسی وضعیت اطلاع‌رسانی در ایران" نیستند. برخی از موسسات جدید ابزار داشتند که کتابخانه در مرحله راه‌اندازی است و در حال حاضر نمی‌توانند به این پرسشنامه پاسخ دهند. تعداد انگشت شماری از کتابخانه‌ها، به رغم سه بار درخواست پاسخ ندادند. در مهر ماه، پاسخهای دریافتی (۲۸۰ مورد) بررسی شد و در مواردی که به تماس مجدد و رفته شبیه و یا رفع نفاض نیاز بود، این کار انجام گرفت. استخراج اطلاعات، دقت لازم به عمل آمد- بخصوص در مورد پرسشهای ۹ تا ۱۹ که پاسخهای قبل و بعد مورد بررسی قرار گرفت. به عنوان مثال دیده شد که کتابخانه‌ای در مقابل پرسش ۱۴ بند الف (ارتباط پیوسته داخلی) و بند ب (ارتباط پیوسته خارجی) علامت زده و ارقامی را ذکر کرده است. حال آنکه با توجه به سوال ۱۹ این کتابخانه در موقع پاسخگویی، نه کامپیوتر در اختیار داشته است و نه ترمینال. لذا می‌توان حدس زد که، پاسخ دهنده یا منظور سوال را در نیافته و یا احتمالاً جستجوهای را که از طریق یکی از سازمانها، به صورت ارتباط پیوسته انجام داده، به عنوان امکانات کتابخانه خود ذکر کرده است. نمونه دیگر پاسخ یکی از کتابخانه‌ها به پرسش میزان بودجه ریالی و ارزی بود. این کتابخانه، رقم کلانی در حد کل بودجه یک سازمان تحقیقاتی را ذکر کرده بود که، با توجه به میزان ناچیز مجموعه و تجهیزات کتابخانه، این رقم نمی‌توانست صحیح باشد. در این مورد معلوم شد، پاسخ دهنده کل بودجه سازمان متبوع را نوشته است. در مواردی مشابه نمونه‌های فوق، سعی شد با کتابخانه پاسخ‌دهنده تماس گرفته شود تا رفع هر گونه شک و شبه‌ای گردد. مختصر آنکه، دقت و کوشش لازم به عمل آمد تا از وضعیت کتابخانه‌های تخصصی و دانشگاهی کشور تصویر درستی ارائه شود.

### پرسشنامه بررسی وضعیت اطلاع‌رسانی در ایران

۱- نام مرکز مدارک ..... ۲- سال تأسیس .....  
کتابخانه

۳- نام سازمان .....  
متبوع

۴- نشانی مرکزی .....  
مدارک .....  
کتابخانه

کدپستی .....  
پستی .....  
شماره تلفن ..... شماره تلکس ..... شماره فاکس میلی .....  
اطلاعات پرسنلی:

۵- نام سرپرست مرکز مدارک ..... رشته تحصیلی .....  
کتابخانه

درجه تحصیلی ..... مدت اشتغال در پست کنونی .....  
میزان تجربه در کار کتابداری و اطلاع‌رسانی .....

۶- تعداد کل پرسنل ..... نفر

الف. تخصص كتابداري

دکتر، فوق لیسانس.....لیسانس.....فوق دیپلم.....نفر

ب. سایر رشته‌ها

دکتر، فوق لیسانس.....لیسانس.....فوق دیپلم.....دیپلم.....نفر

مجموعه (کاغذی/ میکروفیلم/ میکروفیش)

۷- موضوع اصلی مجموعه .....

۸- میزان مجموعه به تفکیک

الف- کتاب فارسی ..... جلد ب- کتاب لاتین ..... جلد

ج- کتاب عربی..... جلد

د- نشریات ادواری خارجی مورد اشتراک ..... عنوان

س- نشریات ادواری فارسی دریافتی ..... عنوان

ک- پایان‌نامه‌ها..... جلد

نوع آماده‌سازی: ۱- نمایه‌سازی  ۲- فهرست‌نویسی  ۳- غیره  لطفاً توضیح دهید.

م- گزارش‌های علمی و فنی و دیگر منابع از این نوع..... جلد فارسی ..... جلد لاتین

نوع آماده‌سازی ۱- نمایه‌سازی  نوع آماده‌سازی ۱- نمایه‌سازی

مدارک فارسی ۲- فهرست‌نویسی  مدارک لاتین ۲- فهرست‌نویسی

۳- غیره  لطفاً توضیح دهید. ۳- غیره  لطفاً توضیح دهید.

دهید.

.....  
.....

ن- نقشه ..... عدد ..... روش تنظیم .....

مجموعه کامپیوتری (فایلها و بانکهای اطلاعاتی)

۹- نوع مجموعه کامپیوتری (۱) ..... میزان اطلاعات ذخیره شده .....

(۲) ..... میزان اطلاعات ذخیره شده .....

(۳) ..... میزان اطلاعات ذخیره شده .....

۱۰- بانکهای اطلاعاتی ایجاد شده [عنوان بانک اطلاعاتی، پوشش زمانی، پوشش موضوعی، نوع اطلاعات (کتابشناختی و یا غیر آن)، نحوه دستیابی ...]

.....  
.....  
.....

۱۱- آیا از برنامه‌نویس\* در ایجاد بانکهای اطلاعات استفاده شده است؟ بله  خیر

۱۲- آیا از بسته‌های نرم‌افزاری در ایجاد بانکهای اطلاعاتی استفاده شده است؟ بله  خیر

در صورت مثبت بودن جواب نوع بسته نرم‌افزاری را مشخص فرمائید. ....

.....  
.....  
.....

۱۲- توضیحات دیگر در ارتباط با مجموعه و آماده‌سازی اطلاعات

خدمات ماشینی

۱۴- نوع خدماتی که ارائه می‌شود:

الف- ارتباط پیوسته داخلی  تعداد تقریبی ارتباط در سال .....

نام مرکز کامپیوتری میزبان:

ب- ارتباط پیوسته\*\* خارجی  تعداد تقریبی بازیابی در سال .....

اسامی سرویس‌های مورد اشتراک:

.....  
تعداد تقریبی بازیابی در سال .....

ج- بازیابی اطلاعات

د- تکثیر و توزیع بسته نرم افزاري  تعداد تقریبي در سال .....  
س- اشاعه اطلاعات گزینشي [۱]  تعداد تقریبي در سال .....  
ك- غيره  لطفاً توضیح دهید .....  
۱۵- استفاده کنندگان از خدمات ماشيني

الف- افراد داخل سازمان: متخصصان و محققان  اساتید  دانشجویان  غيره   
ب- مراجعان خارج از سازمان: متخصصان و محققان  اساتید  دانشجویان  غيره   
لطفاً توضیح دهید .....  
۱۶- محدودیت استفاده از سیستم ندارد  دارد  در صورت مثبت بودن پاسخ لطفاً توضیح دهید.

۱۷- تعداد تقریبي پرسشهاي اطلاعاتي دريافتي در سال .....

۱۸- تعداد تقریبي پرسشهاي اطلاعاتي پاسخ داده شده در سال (دستي و ماشيني) .....

۱۹- تجهيزات

الف- زیراکس ..... دستگاه ب- ریزخوان [۲] ..... دستگاه ج- کامپیوتر شخصي (PC) ..... دستگاه

د- ترمینال... خط س- فاکسي ميلي  ك- دستگاه تهیه میکروفيلم  م- دستگاه تهیه میکروفيلم

ن- دستگاه تکثیر میکروفیش  ه- غيره  لطفاً نام ببرید.....

۲۰- بودجه

الف- بودجه ریالي در سال ۱۳۶۹ ..... چه مبلغ از این بودجه هزینه شده است.....

ب- بودجه ارزی در سال ۱۳۶۹ ..... چه مبلغ از این بودجه هزینه شده است.....

۲۱- همکاریهاي ملي و بين المللي

الف- عضویت در سرویس امانت بین کتابخانهها

ب- عضویت در انجمنها و موسسات جهاني کتابداري و اطلاع رسانی  لطفاً نام ببرید.....

۲۲- شبکه اطلاع رسانی کشور

الف- چنانچه شبکه اطلاع رسانی کشور بصورت موضوعي تشکیل شود خود را بیشتر وابسته به کدام شبکه موضوعي

مي دانید.....

ب- به نظر شما کداميك از مراكز مدارك/ کتابخانههاي کشور براي آنکه به عنوان مرکز مادر شبکه [۳] موضوعي شما انتخاب

شوند مناسبترند؟

ج- چنانچه شبکه اطلاع رسانی به صورت استاني تشکیل شود کداميك از مراكز مدارك/ کتابخانههاي استان را براي ايفاي

نقش مرکز مادر مناسبتر مي دانید؟

د- براي توسعه فعاليتهاي خود و مشارکت در شبکه اطلاع رسانی کشور به چه تجهيزات و تخصصهاي نیاز دارید

س- چه آموزشهايي را جهت بالا بردن کیفیت ذخیره و بازیابي اطلاعات و ارائه خدمات اطلاعاتي بهتر لازم مي دانید

۲۳- طرحها و برنامههاي آني مرکز مدارك/ کتابخانه

الف- ایجاد بانکهاي اطلاعاتي جديد  لطفاً با قید زمان شروع توضیح دهید .....

ب- خدمات اطلاعاتي جديد  لطفاً با قید زمان شروع توضیح دهید .....

- .....  
 ج- انتشارات جدید □ لطفاً با قید زمان انتشار نام ببرید .....
- .....  
 د- غیره □ لطفاً توضیح دهید .....
- .....  
 ۳۴- پیشنهادات .....
- .....  
 .....

تاریخ تکمیل پرسشنامه

نام پاسخ دهنده

پانوشتها:

\* - Programmer

\*\* - On - line

[1]- Selective Dissemination of Information

[۲]- Micro- readers دستگاههای خواندن میکروفیلم یا میکروفیش

[۳] مرکزی که از نظر مجموعه، نیروی انسانی، تجهیزات و غیره امکان بیشتری دارد به عنوان مرکز مادری در آن رشته یا منطقه وظیفه هماهنگ کردن فعالیتهای واحدهای ذیربط را به عهده می‌گیرد.

## نتایج کلی

آنچه پس از بررسی پرسشنامه‌ها معلوم شد آن است که، مراکز مدارک و کتابخانه‌های تخصصی، در قیاس با کتابخانه‌های دانشگاهی وضع بهتری دارند. همچنین کتابخانه‌های تهران، نسبت به کتابخانه‌های دیگر نقاط کشور از امکانات بهتری برخوردارند. ضعف بنیه کتابخانه‌ها از جهت نیروی متخصص کاملاً محسوس است. کمبود نیروی متخصص و امکانات و همچنین سیطره مقررات اداری و مالی، سبب گردیده است که پیشنهاد نظام متمرکز در امر تهیه و آماده‌سازی مواد و خرید تجهیزات و نظایر آن، توسط کتابخانه‌هایی که با مشکلات فنی و اداری مواجه‌اند ارائه شود. به موازات آن امید به راه‌اندازی شبکه اطلاع‌رسانی کشور و استفاده بهتر و بیشتر از سرویس امانت بین کتابخانه‌ها، به صورت چشم‌اندازی نوید بخش برای کتابخانه‌هایی که دارای امکانات کمتری هستند، در آمده است.

بخش نیازها و پیشنهادها، گویای نیاز و اشتیاق دست‌اندرکاران کتابداری و اطلاع‌رسانی، به تجدید آموخته‌هایشان و روزآمد کردن دانسته‌هایشان از طریق شرکت در سمینارهای تخصصی، دوره‌های بازآموزی و بازدید از مراکز مدارک و کتابخانه‌های مهم جهان است. این مطلب، نکته‌ای است که اگر به آن توجه نشود و از راه‌های مختلف بنیه علمی کارکنان فعلی تقویت نگردد، این گروه به تدریج کارآیی علمی خود را از دست خواهد داد و با توجه به کمبود نیروی متخصص، وضع در آینده تأسفبار خواهد بود.

به هر حال جداول و نمودارها و همچنین بخش نیازها و پیشنهادها اعلام شده توسط کتابخانه‌ها، گویای مطلب است و نیاز به شرح و توضیح چندانی ندارد. مطالب تحت سرعنوانهای: مدیریت؛ کارکنان؛ مجموعه؛ آماده‌سازی؛ تجهیزات؛ خدمات اطلاعاتی؛ همکاریهای داخلی و خارجی؛ بودجه؛ نیازها و پیشنهادها دسته‌بندی شده است. در هر مبحث، نکاتی منتج از آمارها بیان می‌شود. در ارائه مطلب، تلاش شد هیچ‌گونه نظر و استنباط شخصی دخالت داده نشود و فقط، داده‌های آماری به منظور روشن شدن وضع موجود عرضه گردد. امید است در ریشه‌یابی مسائل، صاحب‌نظران به فراخور تجربیات و دیدگاهشان به طرح مسئله بپردازند.

## مدیریت

مطالعه پرسشنامه‌ها نشان داد: حدود ۷۰٪ کتابخانه‌ها به وسیله مدیرانی که تخصص کتابداری و اطلاع‌رسانی ندارند اداره می‌شود (جدول ۱). میزان فوق لیسانسهای کتابداری و اطلاع‌رسانی به کل مدیران کتابخانه‌ها، ۱۳/۸٪ است که با تعداد

مدیران فوق لیسانس، در سایر رشته‌ها برابراست. در مورد مدیران با مدرک لیسانس، نسبت لیسانسیه‌های سایر رشته‌ها به لیسانسیه‌های کتابداری ۲/۹ برابراست. این مطلب، شاید مبین این نکته باشد که، با وجود آنکه بیش از ۲۵ سال از عمر نخستین گروه آموزش کتابداری در ایران می‌گذرد، ولی این رشته پذیرش لازم را به عنوان یک تخصص پیدا نکرده است. کتابداران ناگزیرند، علاوه بر فعالیتهای تخصصی جهت ارائه خدمات بهتر، به منظور شناساندن این تخصص به مدیران و سیاستگذاران نیز تلاش کنند. جداول نشان می‌دهد. نسبت تعداد مدیران زن که مدرکشان کتابداری و اطلاع‌رسانی است، به مدیران مرد این رشته‌ها ۱/۲۵ برابراست (جدول ۲). حال آنکه در مورد مدیران غیرمتخصص، نسبت مردان به زنان ۲/۳ برابر است. از مجموع مدیران ۴۱/۱٪ تجربه‌ای بیش از ۱۰ سال در این رشته دارند (جدول ۳). بندهای سوال ۵ مشخص کرد که، مدیران غیرمتخصص اغلب، با احراز پست مدیریت کتابخانه به کسب تجربه در این رشته پرداخته‌اند.

**جدول ۱: توزیع مدیران کتابخانه‌ها و مراکز مدارک بر حسب میزان تحصیلات**

بدون پاسخ	جمع		دیپلم		فوق دیپلم		لیسانس		فوق لیسانس		دکتر		درجه تحصیلی رشته تحصیلی
	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۱۷	۲۰/۷	۸۰	-	-	۷/۳	۱۹	۹/۲	۳۴	۱۳/۸	۳۶	۰/۴	۱	کتابداری و اطلاع‌رسانی
	۶۹/۳	۱۸۱	۱۱/۹	۳۱	۱/۹	۵	۲۶/۸	۷۰	۱۳/۸	۳۶	۱۴/۹	۳۹	سایر رشته‌ها
	۱۰۰	۲۶۱	۱۱/۹	۳۱	۹/۲	۲۴	۳۶	۹۴	۲۷/۶	۷۲	۱۵/۲	۴۰	جمع

**(مبنا جدول ۱) نمودار**

**جدول ۲: توزیع مدیران کتابخانه‌ها و مراکز مدارک بر حسب میزان تحصیلات و به تفکیک جنسیت**

بدون پاسخ	جمع		دیپلم		فوق دیپلم		لیسانس		فوق لیسانس		دکتر		درجه تحصیلی رشته تحصیلی
	زن	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن	مرد	
۱۷	۴۶	۳۴	-	-	۱۳	۶	۱۱	۱۳	۲۱	۱۵	۱	-	کتابداری و اطلاع‌رسانی
	۵۶	۱۲۵	۱۸	۱۳	۱	۴	۲۸	۴۲	۸	۲۸	۱	۳۸	سایر رشته‌ها
	۱۰۲	۱۵۹	۱۸	۱۳	۱۴	۱۰	۳۹	۵۵	۲۹	۴۳	۲	۳۸	جمع

**جدول ۳: توزیع مدیران بر حسب میزان تجربه در کار کتابداری و اطلاع‌رسانی**

میزان تجربه	کمتر از یکسال	۱-۳ سال	۳-۱۰ سال	بیش از ۱۰ سال	جمع
-------------	---------------	---------	----------	---------------	-----







ادواری لاتین	۳۴	۱۳/۶	۶۹	۲۷/۶	۵۹	۲۳/۶	۳۶	۱۴/۴	۱۴	۵/۶	۲۸	۱۵/۳	۲۵۰	۱۰۰
-----------------	----	------	----	------	----	------	----	------	----	-----	----	------	-----	-----

### (مبنا جدول ۵) نمودار

### (مبنا جدول ۷/۱) نمودار

### (مبنا جدول ۷/۲) نمودار

## آماده سازی

تراکم اطلاعات در ده دهه اخیر، ایجاد و توسعه روشهای جدید ذخیره و بازیابی اطلاعات را موجب شده است. آمار نشان می‌دهد که، استفاده از روشهای جدید، چندان در کتابخانه‌های ایران، رایج نیست. بیش از ۷۰٪ کتابخانه‌ها از نمایه‌سازی برای آماده‌سازی هیچ یک از انواع مدارک خود استفاده نمی‌کنند (جدول ۸). این امر، می‌تواند دو علت داشته باشد، نخست آنکه در برخی از کتابخانه‌ها به مدارکی مانند گزارشهای علمی و فنی، مقالات سمینارها، پایان‌نامه‌ها و نظایر آن که برای آماده‌سازی آنها از نمایه‌سازی استفاده می‌شود چندان توجهی نمی‌شود و عمده نیرو صرف تهیه و نگهداری مدارک رایجتر، مانند کتاب و نشریات ادواری، می‌گردد. دوم آنکه، به لحاظ کمبود نیروی متخصص امکان نمایه‌سازی این گونه مدارک وجود ندارد و برای نگهداری آنها از فهرست‌نویسی ساده و یا نظم‌الغیابی استفاده می‌کنند.

آن تعداد از کتابخانه‌ها (۲۹/۶٪) که، از روش نمایه‌سازی استفاده می‌کنند، عمدتاً این روش را برای آماده‌سازی گزارشهای علمی و فنی به خدمت گرفته‌اند (۲۰/۷٪) نمایه‌سازی پایان‌نامه‌ها در ۱۶/۸٪ و نقشه‌ها در ۰/۴٪ کتابخانه‌ها اعمال می‌شود. نمایه‌سازی دیگر انواع مدارک، مانند مقالات، مقالات سمینارها، استانداردها و غیره، در تعداد کمی از کتابخانه‌ها (۳/۴٪) رایج است که در ردیف «غیره» منظور شد (جدول ۸).

## تجهیزات

آمار مبین آن است که ۵۶/۱٪ کتابخانه‌ها - یعنی بیش از نیمی از آنها- از داشتن یک دستگاه تکثیر (زیراکس) که ابزار اولیه خدمات کتابخانه‌ای است محروم‌اند و نمی‌توانند جوابگوی جامعه استفاده‌کننده خود باشند، چه رسد به مشارکت در شبکه اطلاع‌رسانی کشور و ارائه خدمات تکثیر مواد برای دیگر نقاط کشور (جدول ۹). ۸۲/۹٪ از کتابخانه‌ها، فاقد دستگاه مطالعه میکروفیلم و میکروفیش هستند و یا به بیانی دیگر، تنها ۱۷/۱٪ از کتابخانه‌ها ریزخوان در اختیار دارند. ۱۸/۹٪ از کتابخانه‌ها (۵۳ کتابخانه) که عموماً در تهران قرار گرفته‌اند، یعنی حدود ۱/۳ در زمان پاسخگویی به پرسشنامه، در مرحله بررسی و راه‌اندازی سیستم بودند و هیچگونه اطلاعاتی ذخیره نکرده بودند. از کل کتابخانه‌ها ۹/۳٪ ارتباط پست تصویری (فاکسی میلی) فراهم کرده‌اند و می‌توانند از آن برای سرویسدهی سریع و راه دور استفاده کنند.

### جدول ۸: توزیع کتابخانه‌ها و مراکز مدارک بر حسب موارد استفاده از نمایه‌سازی در آماده‌سازی مواد

نوع مدرک	تعداد	درصد*
پایان‌نامه	۴۷	۱۶/۸
گزارش علمی و فنی	۵۸	۲۰/۷
نقشه	۱	۰/۴
غیره	۱۲	۴/۳
هیچ‌کدام	۱۹۷	۷۰/۴

\*درصد نسبت به کل جامعه آماری (۲۸۰ کتابخانه)

### (مبنا جدول ۸) نمودار

جدول ۹: توزیع کتابخانه‌ها و مراکز مدارک بر حسب نوع تجهیزات

ندارد	دارد							تجهیزات
	جمع		بیش از يك دستگاه/ خط		يك دستگاه/ خط			
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد		
زیراکس	۱۵۷	۴۳/۹	۱۲۳	۸/۹	۲۵	۳۵	۹۸	
ریزخوان	۲۳۳	۱۷/۱	۴۸	۷/۸	۲۲	۹/۳	۲۶	
تر (شخصی و ریز کامپیوتر)	۲۳۷	۱۸/۹	۵۳	۵/۷	۱۶	۱۳/۲	۳۷	
ترمینال	۲۵۷	۸/۲	۲۳	۱/۲	۶	۶/۱	۱۷	
کسی میلی	۲۵۴	۹/۳	۲۶	-	-	۹/۳	۲۶	
اه تهیه یکروفیلم	۲۶۳	۶/۱	۱۷	-	-	۶/۱	۱۷	
ه تهیه میکروفیش	۲۶۴	۵/۷	۱۶	-	-	۵/۷	۱۶	
تکثیر میکروفیش	۲۶۰	۷/۱	۲۰	۷/۰	۲	۶/۴	۱۸	

(مبنا جدول ۹) نمودار

خدمات اطلاعاتی

کتابخانه‌هایی که کامپیوتر را به خدمت گرفته‌اند، به تدریج اطلاعات انواع مدارک را جهت بازیابی در کامپیوتر ذخیره می‌کنند. نسبت انواه مدارک ذخیره شده در کامپیوترها چنین است: کتاب ۳۵٪، مقاله ۱۷/۱٪، گزارش علمی و فنی ۷/۹٪، پروانه اختراع ۳/۹٪، استاندارد ۳/۹٪، پایان‌نامه ۲/۶٪، دیگر اطلاعات مانند طرح‌های پژوهشی، مجلات، اشخاص مجموعاً ۲۵٪ (جدول ۱۰). تعدادی از کتابخانه‌ها، به مجموعه خود بسنده کرده و مشخصات مدارک موجود در کتابخانه را جهت بازیابی ذخیره نموده‌اند. تعداد معدودی کوشیده‌اند، در محدوده فعالیت سازمان خود، به ایجاد بانک‌های اطلاعاتی همت کنند و امکان جستجوی گسترده‌تری را فراهم نمایند. از آن جمله می‌توان «بانک اطلاعات مقالات دندانپزشکی»، «بانک اطلاعات عوامل شیمیایی، سلاح‌های شیمیایی و مسمومیتها»، «بانک اطلاعات فهرست مشترک نشریات ادواری»، «بانک اطلاعات پایان‌نامه‌های فارغ‌التحصیلان ایرانی خارج از کشور» و «بانک اطلاعات کتاب‌های دانشگاهی و مراکز پژوهشی کشور» را نام برد. در مورد مدارک فارسی نیز، تلاش زیادی به عمل آمده است تا به اطلاعات پراکنده سر و سامانی داده شود. از مراکزی که در این زمینه فعالیت بیشتری داشته‌اند، می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران:

بانک اطلاعات مقالات علمی و فنی فارسی

بانک اطلاعات طرح‌های پژوهشی

بانک اطلاعات مقالات سمینارهای علمی و فرهنگی ایران

بانک اطلاعات پایان‌نامه‌ها و انتشارات دولتی ایران

بانک اطلاعات خزر

بانک اطلاعات علوم تربیتی

سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی:

بانک اطلاعات مقالات فارسی

در بررسی میزان خدمات اطلاعاتی (دستی و ماشینی) کتابخانه‌ها ناموفق بودیم. اغلب کتابخانه‌ها به پرسش میزان تقریبی خدمات اطلاعاتی ارائه شده در طول سال (پرسشهای ۱۴، ۱۷، ۱۸) پاسخ ندادند. ولی آنچه از کل پرسش ۱۴ به دست آمد چنین است: از کل جامعه آماری تنها ۸/۹٪ از کامپیوتر جهت ذخیره و بازیابی اطلاعات استفاده می‌کنند- یعنی کمتر از نیمی از کتابخانه‌هایی که کامپیوتر در اختیار دارند، ۲/۲٪ ارتباط پیوسته خارجی دارند، ۵٪ آماده استفاده از ارتباط پیوسته داخلی شده‌اند، ۱/۴٪ کتابخانه‌ها سرویس اشاعه اطلاعات گزینشی<sup>[۱]</sup> گمان می‌رود که آمار واقعی در مورد اشاعه اطلاعات گزینشی پایینتر از این حد باشد. به نظر می‌رسد برخی از پاسخ دهندگان به تعریف مشخص این اصطلاح واقف نبوده‌اند. [ارائه می‌دهند، و ۱/۸٪ به درخواست کنندگان، سرویس تکثیر بسته نرم‌افزاری عرضه می‌دارند (جدول ۱۱)].

### همکاریهای داخلی و خارجی

در مورد سرویس امانت بین کتابخانه‌ها، ۳۶/۶٪ - یعنی رقمی بیش از یک سوم کتابخانه‌ها- اعلام داشتند که در این سرویس مشارکت ندارند. به عبارت دیگر، در نخستین برنامه همکاری بین کتابخانه‌های داخل کشور، که حدود بیست سال از شروع فعالیت آن می‌گذرد، مشارکت ندارند (جدول ۱۲). لذا باید قبل از ایجاد شبکه اطلاع‌رسانی کشور، علت این امر بررسی شود، تا چنانچه کاستیها و مشکلاتی در زمینه ارتباط بین کتابخانه‌ها وجود دارد- خواه اداری خواه فنی- برطرف گردد. تجربه نشان داده است که، کتابداران عموماً به اهمیت این همکاری واقف‌اند و به برقراری آن مایل هستند. ولی موانع و مشکلات موجود- مانند نداشتن دستگاه تکثیر برای ارائه خدمات فتوکپی مقالات، و یا مقررات دست و پاگیر مالی و اداری- مانع از برقراری سرویس امانت بین کتابخانه‌ها می‌شود.

از کل کتابخانه‌های تخصصی و دانشگاهی ایران، تنها ۶/۸٪ در انجمنها و موسسات جهانی کتابداری و اطلاع‌رسانی عضویت دارند- یعنی تعداد اندکی از کتابخانه‌ها از جهت منابع و اطلاعات تخصصی و حرفه‌ای کتابداری و اطلاع‌رسانی تغذیه می‌شوند.

### جدول ۱۰: توزیع کتابخانه‌ها و مراکز مدارك بر حسب انواع بانكهاي اطلاعاتي

نوع رکورد	تعداد	درصد [۱]	درصد [۲]
مقاله	۱۳	۴۱/۶	۱۷/۱
کتاب	۲۷	۹/۶	۲۵/۵
پایان‌نامه	۲	۰/۷	۲/۶
گزارش علمي و فني	۶	۱/۳	۷/۹
پروانه اختراع	۳	۱/۱	۲/۹
استاندارد	۳	۱/۱	۲/۹
غیره (مجله، طرح و اشخاص)	۱۹	۶/۸	۲۵
هیچ‌کدام	۲۴۳	۸۶/۸	۴/۱

۱- درصد نسبت به کل جامعه آماری (۲۸۰ کتابخانه)  
۲- درصد نسبت به ۷۶ کتابخانه دارای کامپیوتر و یا ترمینال

**جدول ۱۱: توزیع کتابخانه‌ها و مراکز مدارک بر حسب موارد استفاده از کامپیوتر**

شرح	تعداد	درصد*
ذخیره وب‌آرشیبی اطلاعات	۲۵	۸/۹
اشاعه اطلاعات گزینشی	۴	۱/۴
تکثیر بسته نرم‌افزاری	۵	۱/۸
ارتباط پیوسته داخل کشور	۱۴	۵
ارتباط پیوسته خارج از کشور	۹	۳/۲
هیچکدام	۲۴۸	۸۸/۶

\*درصد نسبت به کل جامعه آماری (۲۸۰ کتابخانه)

**جدول ۱۰: توزیع کتابخانه‌ها و مراکز مدارک بر حسب همکاری‌های داخلی و خارجی**

عضویت‌ها	تعداد	درصد*
سرویس امانت بین کتابخانه‌ها	۱۰۷	۳۸/۲
انجمنها و مؤسسات جهانی کتابداری و اطلاع‌رسانی	۲۰	۷/۱
هیچکدام	۱۴۵	۵۸/۹

\*درصد نسبت به کل جامعه آماری (۲۸۰ کتابخانه)

**بودجه**

در بررسی پاسخهای داده شده به پرسش ۲۰، معلوم شد موارد «بدون پاسخ» و «نامشخص» در مورد بودجه ریالی حدود ۵۸٪ و در مورد بودجه ارزی حدود ۶۴٪ کل جامعه آماری را تشکیل می‌دهد ( جداول ۱۳ و ۱۴). این میزان از عدم اطلاع کتابخانه‌ها، بررسی در مورد بودجه را مشکل کرد. از سوی دیگر، اگر کتابخانه‌ها اطلاع دقیقی از میزان بودجه خود داشته باشند، شاید بهتر بتوانند نسبت به انتخاب و تهیه مواد کتابخانه اقدام کنند.

تعداد ۷ کتابخانه در مقابل «پرسش» میزان بودجه ارزی جواب «ندارد» را ذکر کرده‌اند. این مطلب، به این معناست که، این کتابخانه‌ها هیچگونه خریدی از خارج کشور ندارند و تهیه مدارک غیرفارسی آنها احتمالاً محدود به خریدهای داخل کشور و دریافت رایگان مدارک از سازمانهای بین‌المللی و ملی است.

جوابهای داده شده در مورد بودجه و میزانی را که هزینه شده است (حدود ۴۰٪ کل جامعه آماری) حاکی از آن است که این کتابخانه‌ها در مجموع توانسته‌اند حدود  $\frac{1}{4}$  از بودجه خود را هزینه کنند. ۶۰٪ بقیه، مسلماً وضع بهتری ندارند. علت را باید در

مقررات دست و پاگیر اداری و مالی جستجو کرد. کتابداران برای خریدهای خارجی خود، ناگزیرند با قسمت امور مالی سازمان متبوع نامه‌نگاریهای متعددی را انجام دهند و وقت زیادی را صرف کنند و در نهایت نیز، باید فردی با حوصله و پیگیر را جهت وندگیها و گرفتن امضاهای مسوولان به کار گمارند. در عمل مشاهده شده است، عوامل بازدارنده سبب می‌گردد، تا

سفارشات مجلات که باید در فاصله زمانی مشخصی صورت گیرد بموقع انجام نشود.

**جدول ۱۳: توزیع کتابخانه‌ها و مراکز مدارک بر حسب میزان بودجه ریالی و هزینه ریالی در سال ۱۳۶۹**

میزان بودجه	بدون پاسخ		نامشخص		کمتر از ۵۰۰ هزار		۵۰۰ هزار-۱ میلیون		۱-۵ میلیون		بیش از ۱۰ میلیون		شرح		
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد			
ریالی بودجه	۹۷	۳۴/۶	۶۵	۲۳/۲	۲۴	۸/۶	۱۰	۳/۶	۴۰	۱۴/۳	۱۸	۶/۴	۲۶	۹/۳	۸۰
ریالی هزینه	۱۰۴	۳۷/۱	۴۶	۱۶/۴	۲۸	۱۰	۱۹	۶/۸	۳۵	۱۲/۵	۱۹	۶/۸	۲۹	۱۰/۴	۸۰

**جدول ۱۴: توزیع کتابخانه‌ها و مراکز مدارک بر حسب میزان بودجه ارزی و هزینه ارزی در سال ۱۳۶۹**

نامشخص	ندارد		کمتر از ۱۰ هزار		۱۰-۳۰ هزار		۳۰-۷۰ هزار		بیش از ۱۰۰ هزار		جمع				
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد			
۴۹	۱۷/۵	۷	۲/۵	۱۳	۴/۶	۱۳	۴/۶	۲۲	۷/۹	۶	۲/۲	۴۱	۱۴/۶	۲۸۰	۱۰۰
۴۱	۱۴/۵	۷	۲/۵	۱۷	۶/۱	۱۷	۶/۱	۲۲	۷/۹	۸	۲/۹	۳۵	۱۲/۵	۲۸۰	۱۰۰

**نیازها**

- در مقابل این پرسش که «برای توسعه فعالیت خود و مشارکت در شبکه اطلاع‌رسانی کشور به تجهیزات و تخصص‌هایی نیاز دارید؟» کتابخانه و مراکز مدارک، نیازهایی را اعلام داشته‌اند که بر اساس موارد تکرار به ترتیب عبارت‌اند از:
- ۱- متخصص کتابداری، بویژه متخصصان آشنا به روش ذخیره و بازیابی اطلاعات با کامپیوتر
  - ۲- متخصص کامپیوتر قادر به برنامه‌نویسی در امور کتابخانه، بخصوص ایجاد بانک‌های اطلاعاتی
  - ۳- ریز کامپیوتر (P.C)
  - ۴- تجهیزات کتابخانه، بخصوص دستگاه تکثیر (زیراکس)
  - ۵- ترمینال، به منظور استفاده از بانک‌های داخلی (که باید با نصب و راه‌اندازی شبکه‌های اطلاعاتی داخل کشور صورت پذیرد.)
  - ۶- وسایل دیداری و شنیداری، بخصوص دستگاه مطالعه میکروفیلم و میکروفیش و دستگاه‌های تهیه میکروفیلم و میکروفیش
  - ۷- افزایش بودجه
  - ۸- خط تلفن مستقیم و فاکس میلی
  - ۹- کمک کارشناس کتابداری
  - ۱۰- CD-Rom drive برای استفاده از اطلاعاتی که روی دیسک‌های نوری ذخیره شده است.

- ۱۱- گسترش فضای کتابخانه و بهبود آن از جهت نور و صدا ...
- ۱۲- اشتراك خط اطلاعاتي خارج از کشور، به منظور استفاده از بانکهاي اطلاعاتي خارج کشور
- ۱۳- متخصص موضوعي
- ۱۴- کارورزي در مراکز مدارك و کتابخانه‌ها معتبر خارج از کشور
- ۱۵- مشاور فني با تجربه در امور کتابداري و اطلاع‌رساني
- ۱۶- تجهيزات مربوط به كامپيوتر مانند مودم

### نيازهاي آموزشي:

- در پاسخ به پرسش «چه آموزشهايي را جهت بالا بردن كيفيت ذخيره و بازيابي اطلاعات و ارائه خدمات اطلاعاتي، بيشتري لازم مي‌دانيد؟» مطلبي ابراز شده است که بر اساس موارد تکرار، به ترتيب عبارت‌اند از:
- ۱- چگونگي استفاده از كامپيوتر و کاربرد آن در کتابخانه‌ها
  - ۲- آشنائي با اينکهاي اطلاعاتي و شبکه‌هاي اطلاع‌رساني
  - ۳- شناخت روشهاي ذخيره و بازيابي اطلاعات
  - ۴- خدمات اطلاعاتي
  - ۵- نمايه‌سازي و چکيده‌نويسي
  - ۶- دوره آموزشي جهت کتابداران ديپلمه
  - ۷- شيوه کار با وسايل سمعي و بصري
  - ۸- فهرستنويسي
  - ۹- زبان خارجي

### پيشنهادها

پيشنهادهائي را که کتابخانه‌هاي تخصصي و دانشگاهي و مراکز مدارك در مقابل پرسش ۲۴ ذکر کرده‌اند، مي‌توان در قالب مطالب زير خلاصه کرد

- رفع موانع سفارش کتب و نشریات و از میان برداشتن مقررات دست و پاگیر اداری،
- خرید کتب و مجلات مورد نیاز کتابخانه‌ها به طور متمرکز،
- تسهیل دستیابی به فتوکپی مقالات خارج از کشور (از طریق خرید کاپی)،
- کمک به تقویت منابع اطلاعاتي کتابخانه‌ها،
- فعالتر شدن امانت بین کتابخانه‌هاي ایران،
- کمک به تجهیز و استاندارد کردن کتابخانه‌ها- آنگاه ایجاد شبکه،
- استفاده بیشتر از پس‌تصویری،
- مدرنیزه کردن مراکز اطلاع‌رساني،
- ایجاد مرکزی خاص جهت سرویسدهي به کتابخانه‌هاي دانشگاهي کشور- چه از نظر نیروي انساني و چه از حاظ تجهيزات فني،
- ارائه خدمات فني (فهرستنويسي و نمايه‌سازي) به طور متمرکز، چاپ و فروش کارتهاي کتاب به کتابخانه‌ها،
- خرید تجهيزات کتابخانه‌ها به طور متمرکز و توزيع آنها بین کتابخانه‌ها و مراکز مدارك،
- آموزش نیروي انساني متخصص متناسب با پيشرفتهاي جهاني،
- اعزام کتابداران به خارج از کشور، به منظور آشنائي با پيشرفتهاي اطلاع‌رساني و ایجاد امکاناتي جهت کارورزي آنان در مراکز مدارك معتبر،
- تشکیل دوره‌هاي آموزشي کوتاه مدت در تهران و شهرستانها،
- آموزش مکاتبه‌اي مستمر در زمينه به کارگیری کامپيوتر در ذخيره و بازيابي اطلاعات،
- ایجاد امکانات تحصيلي در مقطع کارشناسي ارشد، به صورت بورسيه براي کارکنان شاغل،
- تاسيس انجمن کتابداران ایران،
- برگزاری سمینارهايي در زمينه اطلاع‌رساني و کتابداري، به منظور بحث و بررسي مشکلات موجود،
- تهیه و انتشار فهرستهاي مشترک،

- تهیه و انتشار راهنماها، از جمله راهنمای کتابخانه‌های ایران،
- انتشار بررسی‌های انجام شده از وضع کتابخانه‌ها،
- ایجاد امکاناتی به منظور همکاری بیشتر و تبادل اطلاعات بین کتابخانه‌ها و مراکز مدارک،
- رفع موانع دست و پا گیر اداری و ایجاد سهولت برای انتقال اطلاعات از کتابخانه‌ها و مراکز پژوهشی به سایر مراکز،
- روشن کردن نقش اساسی مراکز اطلاع‌رسانی کشور،
- ایجاد شبکه‌های اطلاعاتی به صورت موضوعی،
- سیاست‌گذاری و تعیین هدف‌های مشخص جهت تشکیل نظام اطلاع‌رسانی کشور، سپس تهیه خط‌مشی‌ها، آموزش پرسنل، به کارگماری افراد متخصص، تدوین مقررات و دستورالعمل‌های اجرایی.

### قدردانی

در خاتمه، لازم می‌دانم از آقای فایق جواهرکلام که با حوصله و پشتکار، امر گردآوری اطلاعات را انجام دادند، از خانم فرحناز رفیعیان که کار حساس استخراج اطلاعات را مسوولانه به عهده گرفتند، از آقایان مهندس خطیر و فخاریان که با وجود مشغله دیگر، زحمت ترسیم کامپیوتری نمودارها را پذیرفتند، خانم شمس که با صرف وقت امر حروف‌چینی و صفحه‌آرایی مقاله را انجام دادند و همچنین از تمام کسانی که از کمک‌های فکری‌شان بهره‌جستم و از کلیه همکاران کتابدار، که با صرف وقت به پرسشنامه پاسخ دادند، تشکر کنم.